

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΝΘΕΞΕΛΟΝΙΚΗ



ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΟΣ



ΑΡΧΑΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ, ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Η συμβολή των πηγών
στη διερεύνηση του παρελθόντος

2

Έρευνα και πηγές

Οι ιστορικοί, όπως και κάθε ερευνητής που μελετά το παρελθόν, αναζητούν τα ίχνη που η κάθε εποχή αφήνει και προσπαθούν να συνθέσουν όψεις μιας παρελθοντικής πραγματικότητας.

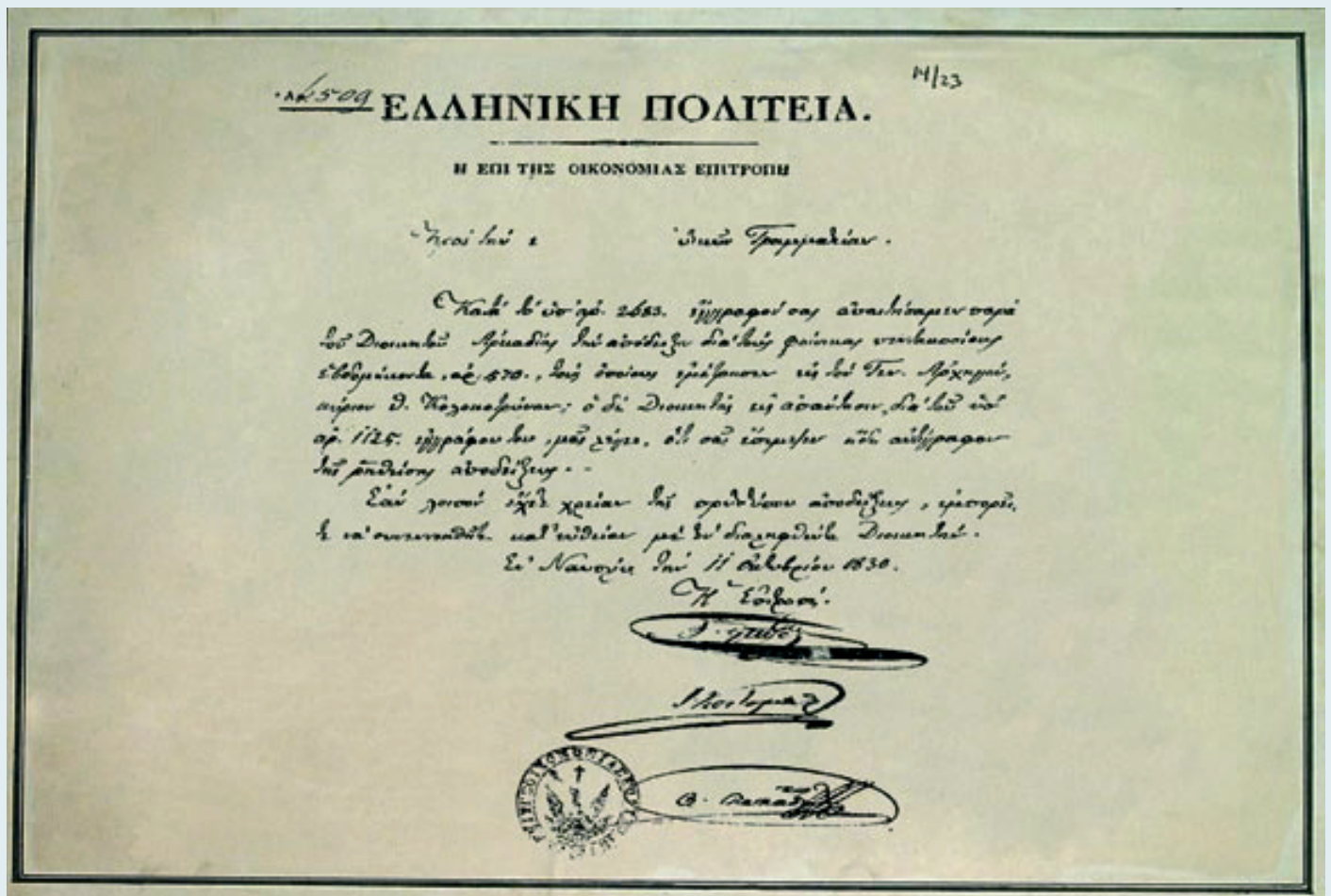
Τα ίχνη αυτά είναι διαφόρων ειδών: έγγραφα, εικόνες, μνημεία, προφορικές μαρτυρίες και άλλα πολιτισμικά αγαθά. Κάθε είδους υλικό από το οποίο μπορεί να προκύψει γνώση για το παρελθόν ονομάζεται **πηγή**.

Οι πηγές αποτελούν την πρώτη ύλη της ιστορικής έρευνας και η εξαντλητική και μεθοδική αναδίφησή τους αποτελεί προϋπόθεση κάθε ιστορικής εργασίας. Διακρίνονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς. *Πρωτογενείς* καλούνται οι μαρτυρίες (πρωτότυπα κείμενα, αυθεντικά έγγραφα, προφορικές αναφορές αυτοπτών μαρτύρων) που προέρχονται από τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο του παρελθόντος που ερευνάται, αναφέρονται άμεσα στο προς έρευνα γεγονός και

το επαληθεύουν, ενώ *δευτερογενείς* ονομάζονται οι πηγές «από δεύτερο χέρι», οι οποίες περιλαμβάνουν αναφορές σε πρωτογενείς πηγές ή και προσπάθειες ερμηνείας τους.

Το ποιες θα επιλέξει κριτικά ο ερευνητής για να τις επεξεργαστεί και να τις παραθέσει ως κατάλληλα τεκμήρια με αποδεικτική αξία στην εργασία του εξαρτάται από την προβληματική που θέλει να αναπτύξει και τις πληροφορίες που θέλει να συνθέσει για να απαντήσει στην υπόθεση εργασίας που έχει θέσει.

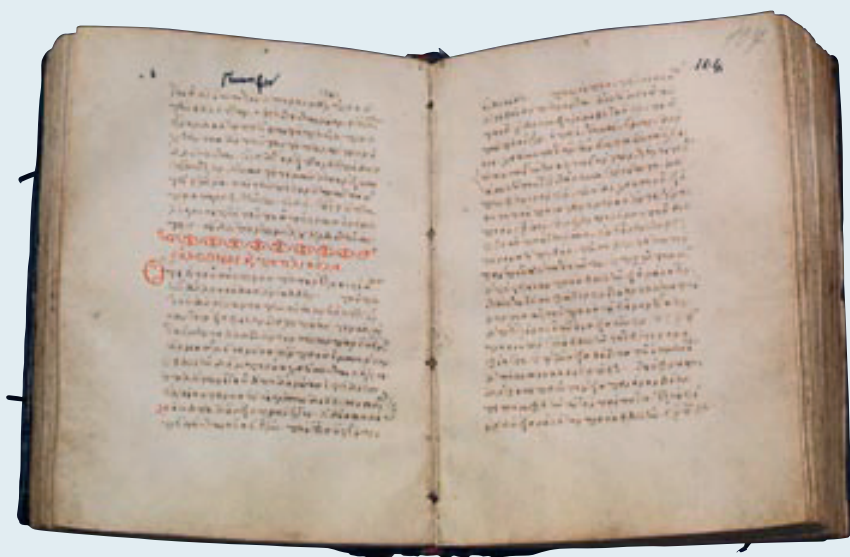
Ο όγκος των διασωθέντων στοιχείων, που για κάποιες εποχές (κυρίως τη σύγχρονη) είναι τεράστιος, δημιουργεί προβλήματα στον έλεγχο και στην αξιοποίησή τους, ενώ για άλλες εποχές (συνήθως παλαιότερες) τα υλικά κατάλοιπα είναι ελλιπή. Ο χρόνος, η φύση αλλά και ο ίδιος ο άνθρωπος μπορεί να καταστρέψουν πολλά από τα στοιχεία που παράγει μια κοινωνία.



Έγγραφο της Ελληνικής Πολιτείας του Ιω. Καποδίστρια σχετικό με την καταβολή 570 φοινίκων στον Θ. Κολοκοτρώνη, Γενικό Αρχηγό Στρατού, 1830. Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.



Βενετική χαλκογραφία με απεικόνιση της πόλης των Πατρών. Από το βιβλίο *Esatta notitia del Peloponneso*, Βενετία 1687. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθήνας.



Χειρόγραφο από περγαμηνή. Εκλογές από τον Ηρόδοτο, τον Πλούταρχο και τον Διογένη Λαέρτιο, 13ος αιώνας. Αγιον Όρος, Μονή Διονυσίου.

Μια σημαντική αλλαγή παρουσιάζεται σήμερα με τη χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Τα τεκμήρια παράγονται, καταλογογραφούνται, αποθηκεύονται σε ηλεκτρονική μορφή, και με τον τρόπο αυτό λύνονται τα προβλήματα της χωρητικότητας και της γρήγορης ανεύρεσης οποιουδήποτε τεκμηρίου. Η αλλαγή αυτή μπορεί να έχει επίπτωση και στα κριτήρια επιλογής των προς καταστροφή τεκμηρίων, καθώς και στο ποσοστό και είδος των τεκμηρίων που θα οδηγηθούν προς εκκαθάριση.

Οι μαρτυρίες που αντλεί ο ιστορικός από τις πρωτογενείς πηγές διακρίνονται σε εκούσιες και ακούσιες. *Εκούσια* μαρτυρία είναι η πληροφορία που παρέχει ένα έγγραφο σύμφωνα με τις προθέσεις του συντάκτη, ενώ *ακούσια* είναι η μαρτυρία που υπάρχει ανεξάρτητα από τις προθέσεις και τις προκαταλήψεις του συντάκτη ενός εγγράφου και από την οποία μπορεί να αντλήσει ο ιστορικός χρήσιμα για αυτόν στοιχεία. Η εκούσια μαρτυρία περιέχει το μήνυμα που δίνει ένα έγγραφο στους συγχρόνους του, ενώ η έμμεση μαρτυρία σημαίνει, εξ ορισμού, ότι ο δημιουργός της είχε διαφορετικά ερωτήματα από εκείνα για τα οποία ζητά απάντηση ο ιστορικός σε μεταγενέστερους χρόνους.

Η ολοένα μεγαλύτερη χρήση του τηλεφώνου κατά τον 20ό και 21ο αιώνα έχει συντελέσει στη μείωση και, σε ορισμένους τομείς, στην παντελή έλλειψη γραπτών μαρτυριών.

Η δυνατότητα διατήρησης του συνόλου των τεκμηρίων ήταν μέχρι σήμερα αδύνατη κυρίως για λόγους χωρητικότητας αλλά και γιατί οι τεράστιες ποσότητες υλικού θα καθιστούσαν ανέφικτη την ανάσυρση πολύτιμων πληροφοριών, που θα «θάβονταν» κάτω από τον όγκο άχρηστων τεκμηρίων. Για τους παραπάνω λόγους οι διάφορες υπηρεσίες των αρχείων προέβαιναν σε τακτικές εκκαθαρίσεις του υλικού.



Βενετία. Κεντρική είσοδος του μεγάρου Morosini με ανάγλυφα στο υπέρθυρο τα οθωμανικά λάφουρα από τις νικηφόρες πολεμικές επιχειρήσεις του βενετού αρχιστράτηγου Francesco Morosini στην Ελλάδα, τέλη του 17ου αιώνα.

Η επιστήμη της ιστορίας και η χρήση των πηγών

Η ιστορία συγκροτείται ως επιστήμη τον 19ο αιώνα. Στις αρχές του αιώνα αυτού κυριαρχεί το ιστορικό κίνημα του γερμανικού ιστορικισμού, το οποίο υποστηρίζει πως η ιστορία πρέπει να γράφεται με βάση αξιόπιστες μαρτυρίες, να συνδέει τα γεγονότα χρονολογικά και να τα εξηγεί σύμφωνα με τη σχέση αιτίου και αιτιατού. Η έρευνα και η κριτική χρήση των πηγών εξασφαλίζουν την αντικειμενικότητα των όσων γράφονται. Εάν, επομένως, ο ιστορικός κατορθώσει να συγκεντρώσει και να ελέγξει μεγάλο όγκο πηγών, είναι δυνατό να γράψει ιστορία «όπως ακριβώς ήταν», «όπως συνέβη πραγματικά» (wie es eigentlich gewesen ist). Η τελευταία φράση ανήκει στον Λεοπόλδο φον Ράνκε, θεμελιωτή του γερμανικού ιστορικισμού ή της θετικιστικής ιστοριογραφίας, όπως ονομάστηκε.

Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεώρηση της ιστορίας, τα ιστορικά φαινόμενα είναι μοναδικά και ανεπανάληπτα. Η ιστορική αφήγηση συνθέτει σε μορφή καθαρής παράθεσης σε αλληλουχία τα σημαντικά γεγονότα κάθε εποχής, τα οποία επιλέγεται να προέρχονται από το πεδίο της πολιτικής, στρατιωτικής και διπλωματικής ιστορίας. Τα σημαντικά γεγονότα, καθώς και οι σημαντικές προσωπικότητες που

εμπλέκονται προκύπτουν από τις πρωτογενείς πηγές, οι οποίες χρήζουν κριτικής (έλεγχος αυθεντικότητας, χρονολόγηση, έρευνα για τον συντάκτη τους, εξέταση των ισχυρισμών που περιέχουν, διασταύρωση των πληροφοριών με άλλες πηγές για να ελεγχθεί η αξιοπιστία τους κ.ά). Οι επηρεασμένοι από τον γερμανικό ιστορικισμό ιστορικοί μιλούσαν για το «θρίαμβο της ιστορίας», πρέσβευαν δηλαδή τη μεγάλη αξία της ιστορίας και τη συμβολή της στην πρόοδο της ανθρωπότητας.

Με την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών από τα τέλη του 19ου αιώνα αρχίζει η αμφισβήτηση της θετικιστικής ιστοριογραφίας και η εφαρμογή νέων μεθόδων και τεχνικών στη μελέτη της ιστορίας. Η ιστορία προσανατολίζεται πλέον στη μελέτη της ζωής των απλών ανθρώπων, στις κανονικότητες που διέπουν τη ζωή των κοινωνιών, καθώς και στην κοινωνική και οικονομική ανάλυση του παρελθόντος.

Επίσης αμφισβητούνται η αντικειμενικότητα των πηγών, που σύμφωνα με τον ιστορικισμό μπορούσε να προκύψει μετά την κριτική επεξεργασία τους, καθώς και η προοδευτική και γραμμική εξέλιξη της ιστορίας. Οι ιστορικοί αρχίζουν να μιλούν για ρήξεις, τομές και ασυνέχειες στην ιστορία, να αναζητούν τα αίτια



Διαφημίσεις πακέτων τσιγάρων και τροφίμων του Μεσοπολέμου. Συλλογή αφισών Ασπιώτη-ΕΛΚΑ, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

των ιστορικών αλλαγών, χρησιμοποιώντας ως εργαλεία τις κοινωνικές και οικονομικές δομές, τις νοοτροπίες, και ενδιαφέρονται για τη μελέτη κοινωνικών ομάδων, που πλέον ορίζονται ως συλλογικά δρώντα υποκείμενα.

Με τη διεύρυνση του πεδίου της έρευνας των ιστορικών ανανεώνεται και η έννοια των πηγών με βάση τις οποίες γράφεται η ιστορία. [...] οι γραπτές πηγές παύουν να αναγνωρίζονται ως «αντικειμενικά» τεκμήρια του παρελθόντος στα οποία μπορούν οι ιστορικοί να βρουν όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται. Γίνεται φανερό ότι οι πηγές «μιλούν» σε πολλά επίπεδα, ανάλογα με τα ερωτήματα που τους θέτει κάθε ιστορικός. Δεν υπάρχουν επομένως «πηγές» από μόνες τους. Υπάρχουν ίχνη του παρελθόντος που τα ερωτήματα των ιστορικών μετατρέπουν σε πηγές, ή «τεκμήρια», μέσα από την κριτική επιλογή κι επεξεργασία τους. [...] Οι τρόποι για να διαβαστεί μια πηγή είναι πολλοί και διαφορετικοί και προσδιορίζονται ακριβώς από εκείνο που ψάχνει κάθε φορά η/ο ιστορικός. Νέες αναγνώσεις πηγών που επιζητούν να απαντήσουν σε νέα ερωτήματα δίνουν νέα πορίσματα, που ανατρέπουν τα παλαιότερα ή φωτίζουν νέες όψεις που συμπληρώνουν την εικόνα του παρελθόντος. Από την άλλη, νέες πηγές επιστρατεύονται για να τεκμηριώσουν τις νέες υποθέσεις εργασίας.

Στη νέα αντίληψη καθετί μπορεί να αποτελέσει πηγή. Οι γραπτές μαρτυρίες διατηρούν τη σημασία τους, αλλά αναδεικνύονται επίσης οι πληροφορίες που μπορεί να αντλήσει κανείς από τα μη γραπτά τεκμήρια: απομεινάρια του υλικού πολιτισμού, ίχνη στο χώρο, η εικονογραφία, η προφορική παράδοση, αλλά και οι μυθιστορίες, οι προφορικές μνήμες γίνονται ύλη με την οποία οι ιστορικοί ανασυνθέτουν τα κενά του παρελθόντος που προσπαθούν να κατανοήσουν.¹

Τη σύγχρονη εποχή είναι αποδεκτό από την ιστορική κοινότητα ότι δεν υπάρχει μία μοναδική και αντικειμενική οπτική γωνία για το πώς συνέβησαν τα όποια ιστορικά γεγονότα. Δεν υπάρχει οριστική ανασύσταση του παρελθόντος, αλλά μία εκδοχή του παρελθόντος, καθώς αυτό επανερμηνεύεται και ανακατασκευάζεται συνεχώς.



Το πρώτο ρολόι παρουσίας προσωπικού της Εθνικής Τράπεζας (δεκαετία 1920). Με το χτύπημα μιας κάρτας ελεγχόταν η άφιξη και αναχώρηση του προσωπικού. Συλλογή μηχανών γραφείου, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

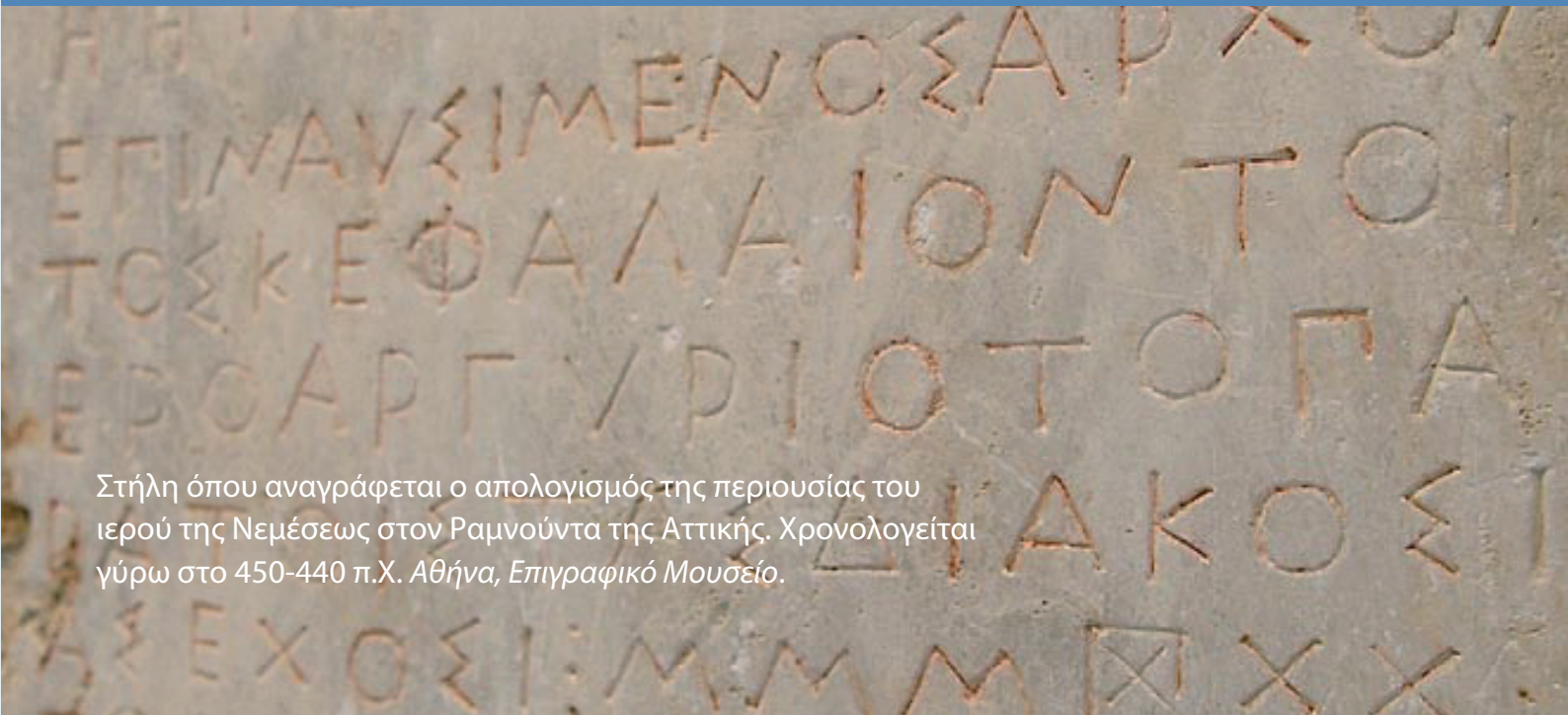
1. Αβδελά, Έφη, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, 90-91.

Η επιλογή υλικού προς διάσωση αποτελεί πράξη συγγραφής ιστορίας

Είναι αδύνατο να αποκαταστήσουμε και να ανασυστήσουμε πλήρως το παρελθόν.² Η εικόνα που θα έχουν οι μελλοντικές γενιές για την ανθρώπινη δραστηριότητα του παρελθόντος θα είναι πάντα μερική, καθώς θα κατασκευάζεται με βάση τα υλικά «λείψανα» του παρελθόντος αλλά και τη χρήση τους από τους ερευνητές. Άλλα από αυτά διασώζονται συνειδητά και άλλα τυχαία. Όπως τυχαία ή σκόπιμη μπορεί να είναι και η καταστροφή τους. Στα οργανωμένα δημόσια και ιδιωτικά αρχεία οι αρχειονόμοι καλούνται να αποφασίσουν το είδος του υλικού που αξίζει να διασωθεί, να φυλαχθεί και να αρχειοθετηθεί. Πρόκειται για μεγάλη ευθύνη, καθώς από την ορθότητα της κρίσης τους και το ζήλο τους για την εφαρμογή των κριτηρίων που έχει ορίσει η διεθνής κοινότητα των αρχειονόμων σχετικά με το «τι καταστρέφεται και τι διατηρείται» εξαρτάται η ποσότητα, η ποιότητα και ο χαρακτήρας του υλικού που θα μπορούν να επεξεργάζονται οι επόμενες γενιές για να ερευνήσουν το παρελθόν. Η ανασύσταση της ιστορίας γίνεται με βάση το υλικό που διασώζεται. Προκαταλήψεις,

έλλειψη κατάρτισης, πληροφόρησης, ιστορικής συνείδησης και τελικά περιορισμένη οπτική του γίνεσθαι της κοινωνίας από την πλευρά των αρχειονόμων (αλλά και οποιουδήποτε ατόμου ή φορέα ασχολείται με τη διάσωση υλικού) μπορεί να οδηγήσουν σε αποφάσεις που περιορίζουν ή ακόμη και διαστρεβλώνουν την εικόνα του παρελθόντος. Αυτό που καθιστά τόσο κρίσιμη την αρχειονομική επιλογή είναι ο οριστικός χαρακτήρας της. Συνήθως το αρχειακό υλικό είναι μοναδικό. Επομένως, η απόφαση του αρχειονόμου τι να σώσει, τι να καταστρέψει ή τι να αγνοήσει, και άρα να συμβάλει σε πιθανή απώλεια, είναι ανέκκλητη – κάτι που δεν ισχύει, π.χ., για ένα βιβλίο που αποφασίζει ο βιβλιοθηκάριος να μην αγοράσει για τη βιβλιοθήκη στην οποία εργάζεται. Η τήρηση ευρετηρίου του υλικού που καταστρέφεται (για παράδειγμα για το ποιες κατηγορίες υλικού εκκαθαρίζονται ή για το χρονικό και τα αίτια εκκαθάρισής του) μπορεί να δώσει στον ερευνητή πληροφορίες σχετικά με τις πηγές που χάθηκαν για πάντα έπειτα από συνειδητή απόφαση καταστροφής.

2. Οι ερευνητές του παρελθόντος δεν είναι ποτέ απόλυτα ελεύθεροι. Το παρελθόν είναι ο τύραννός τους. Τους απαγορεύει να γνωρίσουν οτιδήποτε που το ίδιο δεν τους έδωσε, συνειδητά ή ασυνειδητά, Bloch, Marc, *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, 84.



Στήλη όπου αναγράφεται ο απολογισμός της περιουσίας του ιερού της Νεμέσεως στον Ραμνούντα της Αττικής. Χρονολογείται γύρω στο 450-440 π.Χ. Αθήνα, *Επιγραφικό Μουσείο*.

Βιβλιογραφία

Αβδελά, Έφη, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998.

Bloch, M., *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1994.

Braudel, F., *Μελέτες για την ιστορία*, ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα 1987.

Dosse, F., *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα «Annales» στη «Νέα Ιστορία»*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.

Encyclopédie de la Pléiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Α΄-ΣΤ΄, διεύθυνση Charles Samaran, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979.

Ίγκερς, Γκ., *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Γνώση, Αθήνα 1991.

Καρρ, Ε. Χ., *Τι είναι η ιστορία;*, Πλανήτης, Αθήνα, χ.χ.

Λε Γκοφ, Ζακ – Πιερ Νορά, *Το έργο της ιστορίας*, 3 τόμοι, Ρέππα, Αθήνα 1981-1988.

Nora, P., *Les lieux de mémoire*, Gallimard, Παρίσι 1984.

Veyne, P., *Comment on écrit l'histoire*, Editions du Seuil, Παρίσι 1971.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος

Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Μαρία Λεμπέση, ιστορικός, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9



ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΟΥΣΕΙΩΝ, ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ



ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ